

Csoóri Sándor és Csurka István szilenciuma a nyolcvanas években

Csoóri és Csurka a népi ellenzék emblematicus alakja a rendszerváltozás előtt. Csoóri Sándor már a hetvenes években is ebbéli minőségében, mintegy kakukkojként szerepelt a Lukács György tanítványi köre által meghatározott, ún. „demokratikus ellenzék” akciójában: a Charta 77 mozgalom mellett kiálló manifesztum aláírói között; majd a második szolidaritási nyilatkozatot is aláírta, ekkor már több „népivel” együtt. A népi oldalt képviselte a Bibó emlékkönyv szervezőinek csapatában, és természetesen a pártvezetés és az elhárítás aktáiban is a népiek vezetőjeként tartották számon. Csurka István csak a nyolcvanas években lett cselekvő részese a politikai eseményeknek, sokáig nem is tartották népinek. Például az 1976. február 19-én lezajlott írószövetségi megbeszélésről készült III/III-as jelentés a résztvevők felsorolása után kiemeli, hogy „szó esett a folyó népi-urbánus vitáról, amit a meghívottak elég élesen elítéltek, ami annál inkább egyszerű, mert egyik sem tartozik a két vitázó csoport közé”. Pedig Csurka, aki szintén a meghívottak között volt, az 1973-as botránya, a Szigligeti Alkotóházban megessett részeg zsidózása miatt ekkor már megkapta az antiszemita bélyeget, de úgy látszik, abban az időben ez még nem járt együtt a népi minősítéssel. *Az esztéta* című önéletrajzi regényében saját maga „ízléstelennek” nevezte viselkedését, de a bűnügyi eljárásba torkolló vizsgálattal a pártpolitika mindenképpen túlreagálta a történeteket. A rendőrségi-ügyészségi eljárás vádemelés nélkül végződött, és a publikálástól való határozatlan idejű eltiltással, amellyel a hatalom mintegy „elnézően” letudta a részeg handabanda megtorlását.

Jócskán visszaléptem időben kitűzött témámhoz képest, azonban nem nélkülözhetem az előzményeket a két író nyolcvanas évekbeli szerepének és megítélésének ismertetésénél. Csurka esetében ez a szigligeti botrány és következménye azért is figyelemreméltó, mert említett önéletrajzi regényében úgy ír róla, mint amelynek során valamiképpen ráébredt helyzetére, és ez nyilvánvalóan kihatott ezt követő politikai szerepvállalására. „A rendszer [...] azt is elrontja, akit lábon hagy, akit enged dolgozni. Engedményeket ugyanis mindenkinek kell tennie, és juttatásokat is kénytelen elfogadni mindenki, különben nem tud megélni. Ezáltal mindenki bűnrészes lesz valamilyen mértékben. [...] Ez az ügyészi feddéssel végződött eljárás segített tudatosítanom magamban a rendszerhez való viszonyom, egyszerre üldözött és kivételezett mivoltom,

és az egésznek együtt való mérhetetlen aljasságát. [...] A feladat magam előtt világos volt: nem rosszabb, hanem jobb minőségű, nagyobb önismerettel és tisztább helyzet-felismeréssel élő emberként, íróként kell kikerülnöm a kelepceből.” Az aczéli kultúrpolitika eredendő cinizmusa rémlik fel, amikor azt olvassuk, hogy az eltiltás 1973-ban ki lett hirdetve, de a *Döglött aknákat* továbbra is játszotta színház, még csak nem is ritkábban: Major Tamás alighanem ragaszkodott remek szerepéhez és az estéről estére felcsattanó tapsokhoz. S jellemző e kultúrpolitika korabeli módszereire az eltiltás feloldása is: Csurka Pándi Páltól kapott felszólítást, hogy adjon írást az általa szerkesztett *Kritikába*. Az eltiltás ideje alatt Csurka nem küldött sehová sem kéziratot, mert, mint önéletírásában vallja, senkit sem akart nehéz helyzetbe hozni. A Kritikában való publikálás nem volt kedvére, de a szilenciumtól meg lehetett szabadulnia, hát egy jelenetet, egy kabarétréfát adott a lapnak, amely teljességgel kilógott az elméleti publikációk közül. De lehozták, és ez a keserves szakasz lezárulhatott. A szerzett tapasztalatok a Kádár-rendszer természetéről ekkor született drámáinak indulati alapját adják, minden ekkor írt darabja a rendszer által felállított, kikerülhetetlen morális csapdákat leplezi le.

Csoóri Sándor életrajzában is felbukkan a saját kivételezettségével való szembe-sülés motívuma. Görömbei András Csoóri Sándorról szóló monográfiájában külön fejezetet szán a költő kisebbségi magyarságért vállalt Szent György-i küldetésének, amelyre 1968-ban a Dózsa-film forgatásakor és a Kallós Zoltánnal való utazásai során szerzett tapasztalatai indították, holott korábban is járt Erdélyben. 1954-ben egy íróküldöttség tagjaként csakis szép emlékeket gyűjtött ott. Később azt írta: „Nem volt senki, aki tüzet rakott volna élményeim alá, és figyelmeztetett volna azokra a szocializmusra alapozott hazugságokra, amelyek akkor már javában verdesték az eget.” A lappangó szégyenérzet a kivételezettségből eredő megtévesztettség miatt igencsak alkalmas arra, hogy tartósan „tüzet rakjon” az írói lelkiismeret alá.

A magyarság sorskérdései közül kettő: a kisebbségi magyarságot érő elnyomás, hátrányos megkülönböztetés, számbeli és kulturális fogyatkozásuk és ugyanígy az országon belüli kóros népességfogyás a népi ellenzékben makacs szószólóra talált. A kisebbségi magyarságért viselt felelősségre először Illyés Gyula figyelmeztette a hatalmat és egyszersmind az ország eltompult népét is, elsősorban az értelmiséget a hetvenes években. „Adekvát” válaszként a hatalom az e tárgyban írott esszéit tartalmazó *Szellem és erőszak* című kötetet megjelenése után zároltatta. A népességfogyás ügyében Fekete Gyula riadóztatta a közvéleményt, meg is kapta tárgyyszerű közgazdasági érveire a „fajvédő” bélyeget. Illyés Gyula halálával a Kiss Ferenc által összefogott népi ellenzékre öröklődött az első feladat, a második ügyében szerencsére Fekete Gyula még több évtizedig maga is tevékenykedhetett e harcostársi körben.

E két sarkalatos kérdés, nevezzük nevén: nemzeti sorskérdés képvisellete mellett az igény egy saját folyóiratra, valamint a Bethlen Alapítvány engedélyezéséért való folyamodások tették ki a népi ellenzék programjának lényegét. A két utóbbi a közélet demokratizálásáért való kiállásnak is tekinthető, de kétségkívül a népieket a konkrét, sürgető társadalmi feladatok jobban foglalkoztatták, mint a demokratikus ellenzék általános közjogi és reformmarxista, reform-közgazdasági témái. Gyakorlatias politikai stratégiájuknak megfelelően a hatalommal való egyezkedést sokáig ésszerűnek, célravezetőnek vélték, egészen addig, amíg meg nem győződtek a teljes eredménytelenségről. E tárgyalásos taktika, a legális nyilvánossághoz való ragaszkodás miatt a demok-

ratikus ellenzék elítélte, kollaborálással vádolta a népieket a kezdetektől, a szórványos közös akciók nem csökkentették, inkább növelték az ellentéteket.

Ez utóbbi mondatokat saját emlékezetemre hagyatkozva fogalmaztam meg, de teljes igazolást kaptam egy kitűnő, hézagpótló könyvtől: Pintér M. Lajos *Ellenzékben, 1968–1987* című történelmi feldolgozásától, amely az Antológia Kiadónál jelent meg 2007-ben, és már sehol, a kiadónál sem kapható, sajnos. A fiatal történész a népi ellenzék tevékenységét, a pártvezetésből kiváltott reakciókat, a más ellenzéki csoportokkal való viszonyt világítja át, és alaposan kiegészíti Csizmadia Ervin tanulmányait, amelyek a demokratikus ellenzék történetét dolgozták fel elismerésre méltó pontossággal a kilencvenes években, a népi ellenzékre viszont elég szűkös kitekintéssel. Nem is tudom, mi erősebb bennem: a keserűség, hogy az anyaggyűjtés kapcsán rá kellett döbbernem, a közelmúlt e fontos mozzanatai nem épültek be a történelmi emlékezetbe, például Csoóri és Csurka szilenciumáról szinte nem is esett szó, mialatt a demokratikus ellenzék szamizdat-folyóiratának kultusza és néhány vezéralakjukkal kapcsolatos „hősi ének” beívódott a közvéleménybe, avagy a hálás örööm erősebb-e, hogy Pintér M. Lajos könyvében mégis minden megtalálható, ami a valós történések rekonstruálásához szükséges.

Akik a hatalommal való egyezkedés tényét fontosabb momentumnak tartják a népi ellenzék ellenzékiességének súlyozása során, mint magát a programot, amelynek megvalósítását kívánták előmozdítani az egyezkedéssel, jócskán elgondolkozhatnak azon, hogy ha a népiek olyannyira „besimultak” a rendszerbe, mint egykori és mai eszmei ellenfeleik állítják, akkor vajon miért szerepelnek kiemelten a Politikai Bizottságnak az ellenzéki mozgalmakra vonatkozó határozataiban, miért lett idegesebb a pártvezetés a demokratikus ellenzék azon akcióitól, amelyekben a népiek is jelen voltak, mint úgy általában a szokott belső körökben való működésüktől, miért büntette látványosan a radikalizálódó két népit, Csoórit és Csurkát, miközben a demokratikus ellenzék radikalizmusát napi rutinként kezelte.

1980. december 9-én született a Politikai Bizottság első határozata az ellenzékéről Kornidesz Mihály, az MSZMP KB Tudományos-, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője jelentésének alapján, amelyben megfogalmazzák, hogy „felerősödtek a nacionalista tendenciák”, a népi ellenzék a „Csoóri Sándor és a körülötte tömörülők”, illetve a „nacionalista törekvéseket, eszméket kifejező értelmiségi csoport” elnevezéssel illetik. A határozat lényege témánk szempontjából, hogy bár a pártvezetés a kérdés politikai kezelését részesíti előnyben, de „ha a társadalom alapvető érdekei megkívánják”, adminisztratív eszközök alkalmazását is megengedhetőnek tartja. Ennek jegyében a határozat előírja, hogy azoknak a szerzőknek a munkáit, akik emigráns lapokban vagy szamizdatokban is publikálnak, a legális kiadók, folyóiratok, egyéb sajtóorgánumok „csak előzetes konzultáció alapján” közölhetik. Ezek a pontok jelentik Csoóri és később Csurka szilenciumának „jogi” alapját.

A Politikai Bizottság második, ellenzékre vonatkozó, 1982. március 30-án hozott határozata szigorúbban fogalmaz a népi ellenzékkel kapcsolatban, s ebben szerepet játszhatott Csoóri Sándornak az Írószövetség '81-es közgyűlésén elmondott igen kritikus beszéde, amelyben a hatalom által gyakorolt „különalkus” politika helyett az irodalom és a politika partneri viszonyát szorgalmazta, az írók szavának, magának az írószövetségnek politikai súlyt követelve. Kornideszék jelentése erről a közgyűlésről a forró hangulatot némileg bagatellizálva és a többség lojális magatartását kiemelve írt, de a PB-határozat szigorú hangvétele elárulja, hogy Csoóri politikai igénybejelentése felkavarta

a pártvezetés kedélyét. E megnyilvánulásokban a „nyugati fellazító központokhoz és kémszervezetekhez kötődő” ellenséges szándékot vélik felfedezni, amelynek veszélyességét növeli a szemükben, hogy, mint megállapítják, „az értelmiség szélesebb köreiben a nacionalista csoportnak van nagyobb bázisa”. Ekkor már néhány renitenskedő lap, leginkább a *Mozgó Világ*, a *Tiszatáj* és a *Magyar Nemzet* „politikai érdekeinktől eltérő, azokkal ellenétes megnyilvánulásai” is foglalkoztatják a pártvezetést, s ennek következménye fél év múlva, októberben be is érik: Aczél György, Knopp András és Tóth Dezső lemondásra szólítják fel a *Tiszatáj* és a *Mozgó Világ* főszerkesztőit.

A határon túli magyar kisebbség ügye a nyolcvanas évek elejére már beszivárgott a köztudatba, és nem csak a népi ellenzék szűk körének a vesszőparipája volt, ezt jól észlelte a pártvezetés. Bár Duray Miklósnak mint a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága elnökének 1982 novemberében történt letartóztatása ellen még nem sikerült nagyszabású tiltakozó akciót, aláírásgyűjtést létrehozni – feltehetőleg a helyi pártszervek időben megkezdett fenyegető fellépése miatt –, de Duray 1983. január végén kezdődő tárgyalásán tünetően megjelent egy illusztris magyarországi írócsoport, Mészöly Miklós és Cseres Tibor, akik nem tartoztak a népi ellenzékhez, és Csurka István, aki akkor már igen. Ezúttal, februárban, 350 aláírással már tető alá hozza a szövetkező ellenzék a tiltakozást, a népiek kezdeményezésére. Ez rácsafol a „radikálisok” véleményére, amely a két hónappal korábbi kudarcért „a nacionalista szárnyhoz tartozók” bátorságának és tenni akarásának hiányát tette felelőssé. Talán a 350 aláírás és a nagy nemzetközi nyomás is odahatott, hogy Durayt kiengedték, egy év elteltével azonban újra vádat emeltek ellene, és egyéves fogságot szenvedett el. Pintér M. Lajos könyvében semmi adalékot nem találtam arra nézve, hogy Duray Miklós 1984-es újabb perbefogása ellen miért nem kezdődött újabb széles körű aláírásgyűjtés, Benda Gyula, a későbbi Duray-bizottság elnöke állítása szerint a közös akció terve a népieken bukott meg, s nélkülük alakult meg ez a bizottság is. Csupán a Mészöly–Cseres–Csurka-hármas adott ki a *Beszélő*ben tiltakozó nyilatkozatot.

Hogy miféle megfontolások és számítások miatt tanúsított a népi ellenzék passzivitást, nem tudhatom, éppen csak az időpontok összevetése alapján logikusnak látszik a feltételezés, hogy a „tizenkilencek levele” elnevezéssel illetett beadvány állhat a háttérben. Ebben Kiss Ferenc fogalmazásában a nemzet sorskérdéseinek megoldását segítő javaslatokkal fordultak Kádár Jánoshoz. Az eddigi témákat kiegészítették olyanokkal, mint a televízió- és rádióadások sugárzásának a kisebbségi magyarság számára való kiterjesztése, egy magyarságkutató csoport létrehozása intézményi keretek között, Erdély történetének megírása és kiadása a román történelemhamisítás kivédése céljából stb. A Politikai Bizottság 1984 decemberében tárgyalta meg a javaslatokat, s Kádár „jósándékúnak” minősítette a beadványt, további tárgyalásokat láttak szükségesnek. Aczél György folytatta le a megbeszélést a „tizenkilencekkel” – Nagy Gáspár volt az egyetlen, akit nem hívott meg a levélírók közül az 1985 januárjában megtartott találkozóra, mert „a politikai szövetség elemi normáit sértő magatartást tanúsított” –, és egy kivétellel minden javaslatukkal egyetértését fejezte ki, sőt, megvalósításukat ígerte. Az egy kivétel a kisebbségi államtitkárság létrehozása volt, amely a pártvezetés szerint külpolitikai bonyodalmakhoz vezetne. Lélegzetelállító volt most olvasnom a bőven mért ígéretek, annak idején nem is sejtettem, hogy civilek kezdeményezése ilyen messzire hatolt be a számunkra „ellenséges”, de legalábbis „tiltott területnek” számító pártapparátus bástyái közé. Persze egyetlen ígélet sem teljesült, még a Bethlen Alapít-

ványra is sokat kellett várni, a *Hitelre*, a *Duna TV*-re még többet, s persze volt, ami teljesen elfelejtődött. (Most meg előre szaladtam az időben néhány évet, de ez a csalódást hozó tárgyalás a hatalommal a népi ellenzék sokat firtatott kompromisszumképességének okait világíthatja meg, és Csoóri és Csurka radikális „szabálysértése” és a retorzió is e háttérrel értékelhető igazán.)

De visszatérve Durayhoz és 1983-hoz: az USA-ban, a Püski Kiadónál megjelent Duray *Kutyaszorító* című könyve, amelyhez Csoóri Sándor írt előszót. Csoóri ekkor tudatosan megsértette a legalitás határait, lelkiismerete parancsára tette, mint leszögezi előszava elején. Ez önmagában is reagálást kíván meg a pártvezetéstől, de az előszó szövege is túlmegy Csoóri mindaddig makacsul és többé-kevésbé álnaivan hangoztatott „segítő szándékán”. Itt már nem abból indul ki, hogy a vezetésnek és az értelmiségnek közös érdekei vannak az ország, a nemzet szolgálatában, hanem kimondja, hogy a magyar kormányok folyamatosan hibás külpolitikát követtek, amikor a magyar kisebbségekkel való bánásmódot az egyes szomszéd országok belügyének tekintették. Elismeri, hogy eleve keveset tehettek volna a kialakult helyzetben, de az is számított volna, és azt se tették meg. A helyzetért élesen a nagyhatalmakat teszi felelőssé, és elítéli Amerikát „jóhiszemű dilettantizmusa”, a Szovjetuniót pedig „harsány és ígézetes, de hamisításon nyugvó internacionalizmusa” miatt. Ám még hátra van a feketeleves: „Ezek az örületbe csúszó torzulások nem egyszerű félreértések. Ott van mögöttük a törvény: a szocializmus végig gondolatlan eszmerendszere és gyakorlata.” És Csoóri felsorolja, hogy mi minden vezetett ahhoz, hogy a magyarság végveszélybe került. Elsőként az adott országok egypártrendszerét említi, amelyben semmi sem fékezi a diktatórikus nacionalizmust, míg többpártrendszerrel valamelyik párt szükségképpen fel kell vállalja a kisebbségek érdekképviselését. Második okként a magántulajdon felszámolását jelöli meg, miáltal végletesen kiszolgáltatott lett az egyén. Harmadik ok Csoóri szerint az egyházak megroppantása volt.

A legkevésbé sem csodálkozhatunk, hogy a *Kapaszkodás a megmaradásért* címet viselő előszó nem meghatottságot váltott ki a pártvezetésből. Az MSZMP KB illetékes osztálya 1983. június 13-án hozott határozatot az ügyben. A határozat szerint Csoóri a nemzetiségi kérdést ürügyként használja a szocializmus alapjai elleni támadásra. (Kádár és a PB egyenesen az imperialista propaganda eszközének minősíti a „felszított nacionalizmust” egy hónappal későbbi határozatában.) A KB Kulturális Osztálya döntött arról, hogy nyilvánosan kell reagálni Csoóri írására, és adminisztratív intézkedésről hozott határozatot, amely szerint Csoóri nem utazhat külföldre hivatalos minőségben, és politikai érdekű és tartalmú írást nem közölhet. „További intézkedésig.” A határozat – igaza volt Csurka Istvánnak, amikor szóvá tette nevezetes, előadásomban később tárgyalandó írószövegségi levelében – a szóban forgó ellentétek valódi súlyához képest majdhogynem nevetséges. Csoórinak átmenetileg megtiltották, amit egyetlen magyar írónak eddig és eztán sem szabad: hogy politikai oppozíciót fejtessen ki nyilvános fórumon. A gyakorlatban azonban ténylegesre sikeredett a szilencium: Csoóri egyetlen írását sem közölhették a lapok. Több, emlékezetem szerint három szerzőtől rendelte meg a pártvezetés az ominózus vitacikket. A dolog sajátos szépséghibája, hogy Csoóri írása Magyarországon nem volt hozzáférhető, tehát árnyékboksolás tanúi lehettek a közlésre kijelölt ÉS olvasói. A vita pedig attól lett igazán vérpezsdítő, hogy Csoóri eleve el volt tiltva a válaszadástól. Ezért aztán a pályanyertes cikkíró, Hajdú János elkövethette azt a hamisítást, hogy Csoórit terrorcselekményekre való uszítással vádolta

meg. Holott Csoóri inkább ellenkező előjellel írt az inkriminált helyen: ő a nyugatiak tájékozatlan kérdéseire, miszerint miért nem harcolnak nemzetiségi jogaikért a magyarok, mint máshol annyiféle kisebbség, azzal szokott válaszolni – írja –, hogy az adott politikai rendszerekben képtelenség fegyverhez jutni, és általában az emberek között a bizalmatlanság, ami minden szövetkezést meggátol. A rágalom megválaszolatlan maradt, Hajdú Jánosból pedig pár év múlva makulátlan demokrata lett.

Csoóri azonban nem kívánt beleragadni a radikális ellenzéki persona non grata-szerepébe, rövidesen ő is részt vett a „tizenkilencek levele” kapcsán 1984-ben indult tárgyalásokban. Ekkor még Csurka is tárgyalófél lehet. Az ő szilenciumát hivatalosan 1986. augusztus 9-én jelentette be Vajda György művelődési miniszterhelyettes. Okaként a „kettős publikálásnak” nevezett kihágást jelölték meg, mert Csurka engedélyezte a New Yorkban március 15-én mondott beszédének felolvasását a Szabad Európa Rádióban, és a Püski Kiadónál megjelentette *Az elfogadhatatlan realitás* című esszéjét. A pártvezetés és személyesen Kádár János haragját azonban nem a pusztán kihágás váltotta ki, hanem magának a beszédnek a tartalma. Csurka ugyanis a magyarság erkölcsi romlásáért a Kádár-rendszert tette felelőssé, és mint tündökletes csoda jelent meg beszédében a forradalom, ráadásul ekként: forradalom. Az 1986. július 1-jei PB ülésen kelt ki Kádár, neve említése nélkül, Csurka ellen: „Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot, ne publikáljon Magyarországon, és ne utazzon, amíg magatartásában meg nem változik.”

Ezen alkalommal hozták meg a harmadik ellenzékihatározatot, amelyben már „ellenzéki-ellenséges csoportokról van szó”, és a *Tiszatáj* ügyében is ekkor születik döntés. A Kulturális Osztály ezt előkészítő jelentésében új terminológia jelenik meg: polgári radikális és nemzeti radikális csoportokat különböztetnek meg, és megállapítják, hogy a párton belül sem egységes az egyes csoportok megítélése: vannak, akik csak a polgári radikálisokat tartják ellenzéknek, és szerintük a nemzeti radikálisok továbbra is a szocializmus platformján állnak, míg mások elnézőbbek a gazdasági reformokat és demokratizálást akaró polgári radikálisokkal, veszélyt csak a nemzeti radikálisok nacionalizmusában látnak. Kádár nyilvánvalóan a népiek törekvéseit ítélte veszélyesebbnek, durva szavakra is ragadtatta magát, Csurkáról például ezt mondta annak kapcsán, hogy Csurka a nyugati utazásáról írt jelentésben maga számolt be „bűneiről”, meggyőződésére hivatkozva vállalva cselekedeteit: „Csurka megéri a pénzét, amikor a politika területére téved, agresszív, szemtelen, de gyáva is.”

Csurka sok évvel később elismerte, hogy ő inkább író, mint politikus – pedig akkor már inkább politikusnak, mint írónak tekintették –, mert őneki akkor is ki kell mondania a véleményét, amikor a politikus bölcsen hallgatna. Valóban feltűnő, hogy nyolcvanas évekbeli esszéi mind-mind morális szemléleten alapulnak.

Az első írása, amely másolatokban terjedt, mert tilalmas alapigazságokat mondott ki, a Hubay Miklósnak, az írószövetség akkori elnökének címzett levél volt, amelyben felveti az írószövetségi tagságáról való lemondását. Mint elnökségi tag meghívást kapott arra az elnökségi ülésnek nevezett Művelődési Minisztériumi raportra, ahol a miniszter tudomásukra hozta a Csoóri Sándor ellen hozott intézkedéseket. Csurka azzal, hogy tudomásul vette a szankciókat, saját maga számára elfogadhatatlan árulást követett el, mert Csoóri írásával teljesen egyetért – írja a levélben. Azért mond le elnökségi tiszteiről és tagságáról, mert valamit tenni akar az értelmiségi közömbösség ellen. „Beszélgetési, csevegési téma lett a népesség tragikus fogyása, de felelős és esetleg megmentő

gondolatok kifejtésére nincs tér. Ugyanígy társalgási téma lett a határainkon kívül élő magyarság helyzete. Mégpedig annak elismerésével és hangoztatásával, hogy ez a hárommillió ember végórát éli. Tudomásul vettük, menjünk tovább, térjünk más tárgyra” – írta a levélben önmarcangoló tárgyilagossággal.

Morális szemléletet árul el a monori találkozós első napján, 1985. június 14-én elsőként elhangzó előadása címe is: „Új magyar önépítés.” A magyarság tudati és lelki állapotának leírása cáfolhatatlanul pontos és íróilag rendkívül szuggesztív, az opponens, Szabó Miklós és a többi hozzászóló sem vitatja a diagnózist. Csurka receptje azonban ma is kivívná a realitások bővületében ítélkező társadalomtudósok ellenkezését: ő azokra a személyes, családi területekre való összpontosítást javasolja, amelyek mentesek tudnak lenni bármilyen hatalom terrorjától. Magam is hajlanék Benda Kálmán akkor kifejtett józan véleményére, hogy ez a stratégia a baj nagyságához képest elégtelen. Csak hogy mélyen nyugtalanít a merőben személyes stratégiában rejlő igazság. És bizonyára az sem véletlen, hogy Csurka monori beszédéről a párthatározatban először szerepel a jelző: szélsőséges. Monor után levették a műsorról a Vígszínházban próbálni kezdett darabját. Beszélgetésekre hívták be, hogy alkudozzanak vele. E szerint tehát a szilenciuma jó félvvel előbb kezdődött, mint ahogy kihirdették. Oka az írószövetségi levél, az Alternatív Kulturális Fórumon való hozzászólás és a monori előadás éppen annyira, mint a New York-i ünnepi beszéd és publikációs kihágás.

A Monori Találkozó különös csomópontja volt a népi és a demokratikus ellenzék nyolcvanas évekbeli rejtett rivalizálásának. Donáth Ferenc kezdeményező szándéka szerint a programok egyeztetését szolgálta volna a közös rendezvény. A pártvezetés nagy ijedelmére a felszínen az együttműködés lehetőségét villantotta fel. Ám a III/III-as jelentések pontosabban tükrözték, hogy a fenntartások mindkét oldalon megmaradtak, és a neuralgikus pontja az együttműködésnek a nemzeti, nemzetiségi kérdésben való vélemény- és érületi különbség volt. Csoórinak a határon túli magyarság sorsáról szóló előadása után a demokratikus ellenzék képviselői is elismerték, hogy állami szintű megoldásokat kell szorgalmazni. Ám Kis János a találkozó második napján Csoóri referátumára reagálva kifejtette, hogy a kisebbségi magyarok problémáját nem lehet megoldani anélkül, hogy a saját országunk kisebbségi problémáját, azaz a cigánykérdést nem rendeztük, a kettő elválaszthatatlan egymástól. A kisebbségi magyarok problémáját „megoldani”? Furcsa gondolat. Pláne hogy csak attól függően kerülhet rá sor, hogy megoldottuk-e a magyarországi cigányságét – amely egyébként valóban a magyar állam kompetenciájába tartozik, Monoron sem vitatta senki, hogy égető társadalmi kérdés, s hogy ez is sorskérdéseink egyike. De valahogy Kis János teóriája mégis torkán akad az embernek. Nekünk is kisebbségünk lenne a hárommillió határon kívül rekedt magyar? Hol itt a közös nevező?! Ám ez a sajátos szempontrendszer talán érthetőbbé teszi, hogy miért nem került sor újabb programegyeztetésre a két tábor között. Meg még sok mindent az eztán következő évek történetéből. Amelybe beletartozik, hogy bár 1990 után szilenciumot már nem lehetett kihirdetni, de sok évre persona non gratavá lehetett tenni épp e kettőt: Csoóri Sándort és Csurka Istvánt.